

ЗАГАНАШАН БА ЗАГАНАН ТУХАЙ ҮЛБГЭР

Хүхэ далайн хүбөө эрье дээр
Хүгшэнтэээ хоюулаа үбгэн байһан гээ.
Ахирхан үмхи газар гэртээ
Аяар гушан гурбан жэл һууһан гээ.
Үдэр бүри үргэн далайдаа ошожо,
Үбгэн загаһа губшадаг зантай ха.
Хүгшэниинь гэртээ гансааран үлэжэ,
Хүбэнэг нооһо ээрэдэг ажалтай ха.
Үбгэн губшуураа нэгэтэ хаяба –
Үлхэлдөө ногоон замаг гаргаба.
Дахяад үбгэн губшуураа хаяба –
Далайн оёорой ургамал гаргаба.
Үбгэн губшуураа гурбадахяа хаяба –
Үрөөдхэл ганса загаһа гаргаба.
Тэрэ загаһаниинь юрын бэшэ лэ –
Тэрэ загаһаниинь алтан байба лэ.
Губшуурта ороһон алтан загаһан
Гуйжа хүнэй хэлээр дуугарбал даа:
“Үбгөө, намайе далайдам табиш даа,
Үнэтэй түлөөһэ шамда үгэхэлби.
Дуратай юумэээ намһаа эрезэрэй,
Дутаан үлөөнгүй бэлэглэхэлби”.
Айжа, сошожо абаа хэн үбгэжөөл:
Аяар гушан гурбан жэлэй туршада
Загаһа губшажа байбашье эндэ
Загаһанай дуугархые дуулаагүйл.
“Ай даа, хөөрхы, алтан загаһан!
Абали түлөөһэн хэрэггүйл намда.
Хүхэ далайдаа һөөргөө оро даа,
Хүхижэ, сүлөөдэ сэнгэжэ яба даа”,—
Гэжэ үбгэжөөл уриханаар хэлээд,
Гэдэргэнь загаһаяа далайдань табяа хэн.
Үбгэн хүгшэндөө бусажа ерэбэ,

Үзэпэн хараганаа үлөөнгүй хөөрэбэ:
“Энэ үдэр губшууртам загаһан ороо лэ —
Эгээлэй бэшэ, алтан загаһан лэ.
Хүнэй хэлээр гэнтэ дуугараа,
Хүхэ далайдам табиш гээд гуйгаа.
Эгээл үнэтэй эдилгэ дурадхаа,
Эриһэн юумыеш үгэхэб гээд хэлээ.
Сэнтэй түлөөһыень абаханаа арсаад,
Сэнхир далайдань загаһаа миин табяаб”.
Үбгэнөө хүгшэниинь хараажа оробо:
-“Үбэштэй дагадха, өөдэгүй амитан!
Үгэдөө эзэн загаһан ёһотой –
Үгэһэн юумынь абаха байгаа бшууш!
Тэрээнһээ тэбшэ эрихээ яагаабши*!
Тэбшэмнай хахаржа һаланхай ха юм”.
Хүхэ далайдаа үбгэн ошобол даа,
Хүдэлэн, долгисон байгаа һэн далайнь.
Үбгэн дуудаба алтан загаһаяа,
Үтэр тэрэнь тамаран ерээд асууба:
“Аа, үбгөө, юун хэрэгтэй болобоб?”
Амаршалан дохёод, үбгэн хэлэбэ:
“Хүлисыш даа, хайрлыш даа, лусууд хатан,
Хүгшэмни намайгаа алан хараагаа.
Үбгэн намда амар заяа
Үзүүлнэгүй:
Тэрээндэм шэнэ тэбшэ үгыш даа –
Тэбшэмнай хахаржа һаланхай юумэл”.
Алтан загаһан
Айладхаа һэн гэхэ:
“Буса даа гэртээ, ханаагаа бү зобо,
Бурханай хайраар тэбшэтэй болохот”.
Үбгэн хүгшэндөө бусажа ерэбэ,
Үнөөхинь шэнэ тэбшэтэй болоод байба.
Ухаангүй ехээр хүгшэниинь харааба:
“Уймар лэ байнаш даа, өөдэгүй амитан!
Тэнэг, оройдоол тэбшэ эрибэ гүш?
Тэбшэмнай хахаржа һаланхай юумэл?”

Гэвшэш хэндээ, юрэдөө, хэрэгтэй юм?
Догдой эндэнээ алтан загаһандаа,
Доро дохижо, байшан гэр эрээрэй”.
Бушуухан үбгэн далайдаа ошобо.
(Бурьялан дошхорно хүхэ далайнь)
Үбгэн дуудаба алтан загаһаяа,
Үтэр тэрэнь ерээд асууба:
“Аа, үбгөө, юун хэрэгтэй болобоб?”
Амаршалан дохёод, үбгэн хэлэбэ:
“Хүлисыш даа, хайрлыш даа, лусууд хатан,
Хүгшэнэйм харааха гээшэнь амаргүй.
Үбгэн намда амар заяа
Үзүүлнэгүй:
Гэмэргэн гэргэмни
Гэр эринэл даа”.
Алтан загаһан
Айладхаа һэн гэхэ:
“Буса даа гэртээ, һанаагаа бү зобо,
Бурханай хайраар гэртэй болохот”.
Урсахан гэртээ үбгэжөөл бусаба.
Урсахан гэрэйнэ хараа бараа үгы.
Харан гэхэдэнь, сарса модон хаалгатай,
Хабтагай отолжо бодхоһон харшатай,
Сагаадагдаһан хирпиисэ хоолойтой
Салуу үндэр байшан гэр байбал даа,
Үргэн сонходоо хүгшэниинь һуунхай,
Үбгэнөө элдэб үнгөөр хараабал даа:
“Яаһанш уймар амитан гээшэбши!
Яндан тэнэг, оройдоол гэр эрибэ гүш?
Яба, ошоод загаһандаа дохижо:
“Хара таряашан ябаха дурамгүй,
Харин дээгүүр ноёной хатан болохоо
Хүсэнэ гэжэ намайе хэлээрэй”.
Хүхэ далайдаа үбгэн ошобол даа.
(Хүхэ далайнь амгалан бэшэл даа.)
Үбгэн дуудаба алтан загаһаяа,
Үтэр тэрэнь тамаран ерээд асууба:

Төр төрөлнө тэмцэлт өрсөд асууца.

“Аа, үбгөө, юун хэрэгтэй болобоб?”

Амаршалан дохёод, үбгэн хэлэбэ:

“Хүлисыш даа, хайрлыш даа, лусууд хатан,

Хүгшэм хараалай муухайгаар хараана.

Үбгэн намда амар заяа

Үзүүлнэгүй:

“Номгон таряашан ябахагүйб гэнэ,

Ноёной хатан болохо нэм гэнэ”.

“Хари даа, үбгэн, ханаагаа бү зобо”,—

Харюусаба нэн ха алтан загаһан.

Үбгэн хүгшэндөө бусажа ерэбэ,

Үзөөгүй юумээ үзэжэ гайхаба:

Үндэр үргөө бодошоод байбал даа.

Үнэтэй булган дэгэл үмдэнхэй,

Тархи дээрээ юбуутай малгайтай,

Тарган хоолойдоо эрдэни зүүдхэлтэй,

Хурган бүхэндөө алтан бэһэлигтэй,

Хүлдөө улаан сабхи гуталтай

Хүгшэниинь үргэн хэрэлсээ дээрээ

Үгэ дууламгай олон барлагуудаа

Үһэнһөөнь зулгаан, сохижо байбал даа.

Үбгэниинь хүгшэноо амаршалба гэхэ:

“Амар сайхан, ехэ ноёной хатан!

Амарба ха одоол сэдхэл ханаанши”.

Хүгшэн үбгэнөө шангаар зандараад,

Хүдэлмэрилхын моридой хорёо эльгээбэ.

Арбан хоног, хорин хоног үнгэрбэ,

Аймшагтайгаар хүгшэниинь аашалба.

Алтан загаһандаа үбгэнөө эльгээбэ:

“Амаршалан дохёод, нам тухай хэлэ,

Харин ноёной хатан байха дурагүй,

Хаанай хатан болохо хүсэлтэй гээрэй”.

Үбгэжөөл айжа, сошожо абаба:

“Үгы энэ, гэргэн, үбэшгэйрөө гүш?

Хатаржаш, дуугаржаш шадахагүй аад,

Хайшан гээд хаанай хатан болохо хүмши?

Хаан гүрэнөө наада барюулхашнил”.
Үйлын ехээр хүгшэниинь сухалдаад,
Үбгэнэйнгөө хасарыень альгадаба:
“Үшөө минии, ноён абгайн, урдаһаа
Үгэ гаража байхабши, дагадха? –
Үтэр далайдаа ошо гэнэб,
Үгы һааш, шамай хүсөөр абаашуулхаб”.
Сэб сэхэ үбгэжөөл далайдаа ошоо һэн.
(Сэнхир далайн харлашоод байгаа һэн.)
Үбгэн алтан загаһаяа дуудаба,
Үтэр тэрэнь тамаран ерээд асууба:
“Аа, үбгөө, юун хэрэгтэй болобоб?”
Амаршалан дохёод, үбгэн хэлэбэ:
“Хүлисыш даа, хайрлыш даа, лусууд хатан!
Хүгшэмни дахяад шууяажа байна лэ:
Хаһатай ноён абгайхан байха дурагүй,
Хатан хаан болохо хүсэлтэйб гэнэ”.
Харюусаба һэн ха алтан загаһан:
“Хари даа, үбгэн, һанагаа бү зобо!
Хатан хаан болохол байха хүгшэншни!”
Бусажа ерэбэ үбгэн хүгшэндөө,
Булай гоё хаанай ордон бодонхой.
Харин хүгшэниинь ордон соогоо байба.
Хатан хаан болошоод, шэрээдэ һууба.
Хаһатай ноёд һайдууд алба хэнэ,
Хариин архи тэрээндэ аягална,
Архияа амтан эдеэгээр даруулна.
Аюулта харуулшад тойрон зогсоно.
Ээм мүрэ дээрээ хүхэ баринхай,
Энээниие хараад, үбгэн айшаба.
Хүгшэнэйнгөө хүлдэ дохин мүргэбэ.
“Хүндэтэ хатан хаан, амар мэндэ!
Хүсэл һанааншни одоол дүүрэбэ ха”.
Үбгэнөө хүгшэниинь обёорбошьегүй.
Үлдэгты гэнэн зарлиг буулгаба.
Ноёд һайд хажуудань гүйлдэн ерээд,

Нохой мэтээр түлхин гаргаба.
Үүдэндэ байһан хүрөөтэй харуулшад
Үбгэниие хүхөөрөө сабшан алдаба.
“Ухай, тиигүүлхэдээл найн нэнш, зүнэг!
Түргэдэжэ ябаһаар, тэнэг баарма,
Түриигөө һамна гэшхэбэ гээшэш!”
Арбан хоног, хорин хоног үнгэрбэ,
Аймшагтайгаар хүгшэниинь аашалба.
Түшэмэлнүүдээ үбгэндөө эльгээбэл даа,
Түргэн бушуул оложо асарбал даа.
Үбгэндөө хүгшэниинь хэлэбэ гэхэ:
“Үтэр ошоод, загаһандаа дохёорой.
Хатан хаан байха дурагүй гээрэй.
Харин хүхэ далайн эзэн болоод,
Агуухэ далайн оёорто һуужа,
Алтан загаһые дураараа заража,
Алба хүүлэжэ байха дуратайб”.
Хүгшэнэйнгөө урдаһаа хөөрхы үбгэн
Хүндэлэн үгэ хэлэхээ зүрхэлбэгүй.
Далайдаа ошоод, харан гэхэдэнь,
Далай дээрэнь һалхи шуурган буушанхай –
Хүсэтэ долгиной эбхэрэн мушхараад,
Хүүехэ, шуухирха гээшэнь аргагүй,
Үбгэн алтан загаһаяа дуудаба,
Үтэр тэрэнь тамаран ерээд асууба:
“Аа, үбгөө, юун хэрэгтэй болобоб?”
Амаршалан дохёод, үбгэн хэлэбэ:
“Хайрлыш даа, хэшээгыш даа, лусууд хатан!
Хараалша гэргэнээ яаха болообиб?!
Хаанай хатан байха дурамгүй гэнэ,
Дулаахан далайн оёорто байрлаад,
Дураараа шамайе зарахам гэнэ”.
Алтан загаһан
Абья гарабагүй –
Һүүлээ шарбажа, уһа салгидхаад,
Һөөргөө далайнгаа гүн уруу оробо.

Үбгэн удаан эрьедэнь хүлээбэ.
Үгыл даа, үгы, загаһан гарабагүй.
Хүлээжэ ядахадаа,
Хүгшэндөө бусаба –
Харахадань, урса гэрхэниинь һууридаа байба...
Харин хүгшэниинь үүдэндээ һууба,
Хахархай тэбшэнь урдань хэбтэбэ.

Гунгаа Чимитов Буряадшалба

www.nomoihan.com